

Kronens jordebog for 1584

EN PRÆSENTATION

Indledning

Indtil langt ind i 1800 årene var landbruget Færøernes hovederhverv – eller måske snarere – Færøernes eneste erhverv. Til landbruget regner vi dog ikke blot jordbrug, kvæg- og fåreavl, men også jagt til lands og søs og i bjergene, samt fiskeri. Grunden til denne brede definition er, at alle erhvervsrettigheder dengang var fast tilknyttet begrebet *jord*. Jord var omdrejningspunktet i et produktionssystem, hvor rettighederne til alle ressourcer beroede på ejendoms- eller brugsretten til jord. Jo mere jord, jo større andel i alle ressourcer.

Kilder til landbrugshistorien er i det store og hele kilder til jordejendommens historie. De er kilder til ejendomsforhold, jordetal, fæsteforhold, kvægbestand, fårebestand, landgilde og andre afgifter, samt generelt til mål, vægt, værdiberegning og pengesystem.

Ligesom andetsteds i Norden var færøsk jord i middelalderen på flere forskellige hænder. Kirkegodset og odelsgodset har omfattet det meste af jorden, men adelsgodset og krongodset har også været en betydelig del af det samlede jordegods. Selv om Munkelivs Klosters gods på Færøerne ikke har været særlig omfattende, har det dog stor historisk betydning for os på grund af klosterets bevarede middelalderlige jordebøger.

Odelsjorden.

Oprindeligt har bønderne vel selv ejet den jord de brugte: hele, udelte gårde fra 4 mk jord helt op til 32 mk jord, men i tidens løb gled en stor del af jorden over i andres hænder. Årsagerne kunne være mange: arv, salg/pant, gave, bøder m.v. En del jordegods blev samlet af storbønder, men det er meget svært at få nogle oplysninger af betydning om odelsjorden før 1700 årene. Spredte kilder er dog at finde fra middelalderen og ikke mindst i tingbøgerne fra 1600 årene.

Adelsgodset.

Situationen er ikke meget bedre, hvad adelsgodset angår. I middelalderen kom en hel del jord på Færøerne i et par norske adelsslægters besiddelse. Spredte kilder herom er at finde fra reformationstiden og senere, men det er dog ikke før end adelsgodset blev solgt efter midten af 1600 årene, at man får fuldt overblik over det i tingbøgerne. Disse oplysninger er så detaljerede, at de kan sammenlignes med kronens jordebøger. Dertil kommer oplysninger om selve salget, køberne og prisen, samt de nye lejesatser.

Klostergodset

Munkelivs Kloster i Bergen ejede i middelalderen meget jordegods på Vestlandet, på Shetland og også noget på Færøerne. Blandt de få bevarede middelalderlige jordebøger fra Norge er også klosterets jordebog fra 1427, hvori der også findes optegnelser om klostrets jordegods på Shetland

og Færøerne. I klosterets bevarede brevbog findes også hjemmelsdokumenter fra Færøerne, regnskaber og yngre jordebøger.

Krongodset og det gamle kirkegods.

Det anslås, at kronen har ejet omkring 130 mark jord på Færøerne før reformationen. Denne jord kan kongen have erhvervet ved bøder eller ved inddragelse i forbindelse ubodemål, og noget kan naturligvis være købt eller taget som pant. Langt den største del af krongodset, som vi finder det i jordebogen for 1584 og senere hen, er dog gammelt kirkegods, som kongen har beslaglagt efter reformationen. I middelalderen var kirken landets største godsejer. Bispestolen ejede jordegods og det gjorde de enkelte præstegæld formentlig også, men den største del af kirkegodset har nok tilhørt de enkelte lokale kirker, og vi må antage at ligesom i nabolandene har den færøske biskop i middelalderen kæmpet for at fratage kirkejerne dette jordegods og lægge det ind under sit domæne. Stort anderledes kan man næppe fortolke udsagnet på den såkaldte blytavle om, at biskop Erlendr (1267-1307) berigede den færøske kirke med jordegods i langt højere grad end hans forgængere. Desværre er ingen kirkelig jordebog bevaret fra middelalderen. Dog findes et par kirker på Færøerne omtalt i ærkebispesædets jordebog, Aslak Bolts jordebog fra 1430 årene, idet St. Olavs Domkirke i Nidaros ejede to kirker på Færøerne: Sankta Pæturs Kirkja på Sandoy og Skúvoyar Kirkja, formentlig begge med tilliggende jordejendomme, som dog ikke findes registreret.

Uden hensyn til, hvordan ejerforholdene i middelalderen har været, blev alt kirkeligt jordegods efter reformationen inddraget under kronen. På dette punkt synes der at være en klar forskel mellem Færøerne og deres nabolande, hvor kirkelige institutioner i betydelig udstrækning bevarede brugen og indtægterne af deres tidligere besiddelser, skønt ejendomsretten formelt var kongens.

Det er svært at forestille sig, at biskop, præstegæld og lokale kirker har været i stand til at forvalte deres omfattende jordegods uden jordebøger og indtægtsregnskaber, men sådanne dokumenter er ikke bevaret fra middelalderen. Det forekommer da også besynderligt, at allerede i 1541 synes kirkelige jordebøger ikke at være til at finde. Dette år skulle Trond Benckestock rejse til Færøerne for at tilse sine ejendomme, og han blev da bedt om at få i stand et register over alt bispes- og andet kirkeligt jordegods på Færøerne. Dette forekommer mer end mærkeligt, eftersom både den nys afsatte biskop Ámundur Ólafsson og hans famulus Heini Havreki befandt sig på Færøerne og burde have kunnet overdrage jordebøgerne.

Ligeledes må vi antage, at også kronen allerede i middelalderen har haft skattelister, jordebog og regnskaber over sine indtægter af landet. Men ingen sådane kilder er bevaret og den første omtale af en fortegnelse over kongens krav til bønderne stammer fra 1524. Kronens jordebog fra 1584 er derfor den ældste bevarede jordebog over skatter, kirke- og krongods, og på dette tidspunkt har vi for Færøernes vedkommende ingen mulighed for at skelne mellem gammelt krongods og gammelt kirkegods.

Ved kirkegodsets beslaglæggelse mangefoldede kongen sine ejendomme og dermed sine indtægter af Færøerne. Ud fra en færøsk nationaløkonomisk synsvinkel kan man også anskue beslaglæggelsen af kirkegodset som den største økonomiske katastrofe, der nogensinde er overgået det færøske samfund, for dette indebar, at efter reformationen forsvandt landgælden af kirkegodset – afkastningen af henved halvdelen af det samlede færøske produktionsapparat – hvert eneste år ud af landet i stedet for at virke i det færøske samfund.

Landgælden var ikke den eneste indtægt, som kongen havde af sine jordejendomme. Bønderne betalte ågave hvert 3. år, og der blev betalt indfæstningsafgift, når en ny bonde fæstede jord. Når jorden var fæstet, kunne bonden nyde alle indtægter af sit fæste med undtagelse af kongsjordens andel af jordehval og til dels også drivgods eller rettere vrag. Alt vrag tilhørte kronen som regalie. Dog skimtes på dette punkt en vis uoverensstemmelse mellem gammel færøsk ret og norsk ret i retterbuden "Seyðabrævið" fra 1298, hvori hertug Hákon Magnusson - til hvis hertugdømme Færøerne hørte - tillod befolkningen at beholde ilanddrevne stykker hvalspæk. Ifølge norsk ret var dette formentlig regalie, idet hvaler over en vis størrelse tilhørte kronen. Hertugen indrømmede kun nødtigt færingerne denne rettighed og indskærpede, at han ikke dermed bandt sine efterkommere. Grunden er uden tvivl den, at den enkelte indehaver af kongemagten ikke havde hjemmel til at bortgive regalier for al fremtid, men kun for sin egen regeringstid. At hertug Hákon alligevel har følt sig forpligtet til at imødekomme et færøsk ønske på dette punkt, kan vel opfattes som gammel færøsk ret og er formentlig et eksempel på bestemmelser, som har stået i den tidligere færøske lovbogs "búnaðarbólk", som "Seyðabrævið" er en revision af.

Lensregnskaberne

Jordebøger er at betragte som dokumenter til de årlige lensregnskaber. Ligesom andre dele af rigerne har Færøerne været forlenet eller bortforpagtet, enten som regnskabslen eller for en fast afgift til kronen. I tidsrummet 1529-1553 var Færøerne forlenet til hamborgerkøbmanden Thomas Koppen for en fast årlig afgift. Derefter var Færøerne regnskabslen frem til 1655, hvorefter landet igen forlenedes til Christoffer von Gabel. Lensregnskaber kan kun findes i rigets arkiver i den periode, hvor landet var regnskabslen, 1553-1655 og igen frá 1709, da lenet blev inddraget efter Frederik von Gabels død. I 1500'erne udarbejdede kongens embedsmand, fogeden, hvert år en jordebog og en regnskabsbog og sendte dem til kongen, men mange af disse regnskaber er forsvundet i tidens løb.

I jordebøgerne blev indført kronens såkaldte visse indtægter, d.v.s. de faste krav som kongen havde overfor bønderne: kongsskat og landgilde hvert år og ågave hvert tredje år. Når disse blev betalt, indførtes de i regnskabsbogen sammen med kronens uvisse intægter: indfæstningsafgifter, jordehval, drivtømmer og vrag, kongstiende samt bøder og fortabelse af ejendom til kronen.

Bevarede lensregnskaber.

I 1500'erne førte landfogeden en jordebog over de visse indtægter, som skulle erlægges vedkommende år, samt en regnskabsbog over de visse indtægter, som var blevet indbetalt og de uvisse indtægter. Begge bøger blev hvert år tilsendt rentekammeret, hvor de blev revideret.

De jorde- og regnskabsbøger, som kendes, er bevarede i Rigsarkivet.

Fra 1584, da Mickel Ibsen var landfoged er der bevaret 1 jordebog og 1 regnskabsbog.

Fra 1588 og 1590, da Mats Baltzersøn var landfoged, er der bevaret regnskabsbøger.

I 1599 blev Strange Madsøn landfoged. Han sammenarbejdede jordebogen og regnskabsbogen til en bog, således at jordebogen blev ført på bladets venstre del og regnskaberne blev ført på den

højre del. På denne måde blev alle lensregnskaber i 1600 årene derefter ført. Fra Strange Madsøns tid kendes følgende lensregnskaber: 1600,1601,1602, 1613,1614,1615, 1617,1618,1619.

I 1620 blev Mads Christensøn Gullandsfar landfoged. Fra hans fogedtid kendes følgende lensregnskaber: 1620,1621,1622,1623,1624,1626,1627,1628, 1629, 1630 1631,1632,1633 1634, 1635, 1636,1637,1638,1639,1640,1641.

Hans Selmer blev landfoged i 1645. Fra hans tid kendes 2 lensregnskaber:1645 og 1647.

Derefter blev Christen Madsøn landfoged i 1648, og de sidste kendte lensregnskaber fra 1600 årene er fra hans tid: 1649,1650,1651 og 1652.

I 1655 blev lenet overladt Christoffer von Gabel, kongens skriver og Københavns statholder for fast afgift. Færøerne var derefter ikke længere et regnskabslen.

De nævnte lensregnskabsbøger findes alle i Rigsarkivet i København på nær Hans Selmers, som er i Riksarkivet i Oslo.

Jordebogen for 1584

Originalen til “Jordbog af fero paa alle Øers Indkomst paa Kongelig Majestæts vegne Aff Aar MDLXXXIII” opbevares på Rigsarkivet, hvor den er registreret under Regnskaber 1559-1660, lensregnskaber. Lensregnskaber 1559-1662, pk.487. Den er konserveret i nyere tid og er i meget god stand.

Jordebogen består af 27 ark i *propatria* format (ca 41 x 34 cm), som er faset 1 gang og har været hæftet sammen i ryggen. Foruden titelbladet er 98 sider beskrevet. På et sent tidspunkt, men inden konservering, er hvert blad blevet nummereret med blyant, og senere, men inden konservering, har hver enkelt side, bortset fra titelbladet, fået et nummer påstemplet. Bagsiden af titelbladet samt bogens 5 sidste blade er ubeskrevet. Et løst blad er af revisionen blevet indlagt bagerst i bogen og er blevet stemplet som side 99.

Bogen er blevet afskrevet efter forrige års jordebog med de nødvendige kendte ændringer. Efter endt brug er den blevet revideret i København, og revisionen har skrevet anmærkninger visse steder. Hovedteksten er skrevet med en enkelt hånd, og det samme er revisionens anmærkninger. Sproget i jordebogen er dansk, men det har dog ikke forhindret enkelte færøske ord i at finde vej ind i jordebogen, f.eks. nød for køer, ågave for tredjeårstage, landskyld for landgæld m.fl.

Jordebogen for 1584 er den eneste selvstændige jordebog over krongodset, som er bevaret. Den indeholder samlet en påligning af kongsskatten og jordebog over krongodset, bonde for bonde, side 1-92. Dernæst, side 93-95, indeholder den en oversigt over pantejorden, som kongen har i pant fra skyldnere. Siden registreres ny pantejord fra 1583, side 96-98 og endelig indløst pant i 1583, side 99.

Jordebogens første del, skatteregister og jordebog for fæstejorden er topografisk inddelt i 11 områder: Norðuroyar, Eysturoy, Streymoy, Nólsoy, Hest og Koltur, Sandoy, Skúvoy, Mykines, Vágoy, Suðuroy og Dímunar báðar. De enkelte områder er siden ordnet efter øer, bygder, bylinger

og fæster. Denne topografiske ordning fastholdes gennem årene med en enkelt undtagelse, nemlig at Nolsø, Hest og Koltur bliver regnet som et område, og områdernes antal derfor reduceret til 10.

Alt det, hver enkelt bonde havde i fæste, og de skatte- og lejeforpligtelser, han havde, regnes op. Altid står skatten først direkte efter bondens navn. Nedenunder findes en oversigt over, hvilke af kongens ejendele, bonden har i fæste, hvor meget jord, hvor mange køer, heste, svin, får o.s.v. og hvor meget der skal erlægges i leje for hver enkelt post. I venstre margin er den samlede landgæld talt sammen, hvor meget den enkelte bonde skal betale i skat og lejer tilsammen, regnet i penge.

Således som jordebogen er ordnet, kan der næppe være tvivl om, at den oprindelig har været kongens skatteregister eller skatbondetal, som krongodset siden er påhæftet, først det middelalderlige krongods og efter reformationen det samlede kirkegods. Det vides dog, at så længe Thomas Koppen havde Færøerne i len, skelnede man mellem krongods og kirkegods. Indarbejdelsen af kirkegodset i kronens jordebog er derfor næppe sket før efter 1553, og det er tydeligt, at de skatte- og afgiftsfrie præstegårde først senere har fundet deres vej ind i jordebogen, idet 2 af disse 7 gårde er forkert placerede i jordebogens topografiske orden.

Skatten.

Kongsskatten af Færøerne er allerede dokumenteret i Historia Norvegiæ (hen mod slutningen af 1100 årene). Skatten var en koppskat, som blev erlagt af skatbønderne, dem som sad med så meget jord, at de bedømtes at være i stand til at betale skatten. Der findes ingen fortegnelse over skatbønder - skatbondetal – bevaret fra færøsk middelalder, men fra Island findes middelalderlige skatbondetal, og ser man nærmere på, hvordan den færøske jordebog er struktureret, kan der næppe herske tvivl om, at den er et oprindeligt skatbondetal, hvortil kronens jordejendom og besætning siden er blevet hæftet. I jordebogen ses den vanlige skat at være 1 gn af hver skatbonde, men systemet ses forlængst at være stivnet, således at vi finder skatten delt mellem flere ved gårdsdelinger og lagt sammen ved gårdssammenlægninger. Den samlede kongsskat er år 1600 sammentalt til 330 gn.

Landgæld.

En sammentælling af kongens jordejendom med besætning findes ikke i jordebogen. Men i jorde- og regnskabsbogen for år 1600 findes en samlet fortegnelse:

Krongodset er på 1270 mark jord eller lidt over halvdelen af al jord på Færøerne. Jordlejen varierer fra sted til sted. Den højeste leje er på 1 gn pr. mk jord og den laveste på ½ gn pr. mk jord. Derimellem findes satser på 12½ skind, 14, 15 og 16 skind pr. mk jord. Lejesatserne er de samme, uanset om jorden har tilliggende udmark eller ikke.

Den kongsgårdene tilhørende besætning består af 215 malkekøer, 6 kvier, 7 tyre, 6 kalve, 24 heste, 4 øgh (hopper), 6 svin, 4 hondkværne, 3 haugerum, 1 fuglebjerg og 18259 moderfår.

Afgiften af besætningen er sædvanligvis 5 skind for hver ko, hest, hoppe og svin og sjældent noget for tyre, kvier og kalve. Dog er der en del køer, som der kræves en naturalieafgift for, nemlig 1 våg smør for hver ko + 1 mk jord eller mere.

Fårelejen ses at være 2 gn for 40 får i den nordre del af landet, mens den er 2 gn for 48 får i Sandoy, Skúvoy og Suðuroy. Selvom den ikke nævnes, genfinder vi i disse tal den gamle

værdiangivelse for får, 1 mark får, som i Suðuroy vides at have været på 48 moderfår. Lejen for en mark får har således været 2 gn.

Mønt, værdier og mål

En færøsk gylden har sin oprindelse i den rhinske gylden, en guldmønt, som kan have været i omløb på Færøerne i senmiddelalderen, idet probersten med guldstriber er fundet på Færøerne. I det 16. årh. er den færøske gylden dog en regnemønt, som en række varer stod i værdiforhold til. Således havde 20 fåreskind værdien 1 gylden og færøsk møntregning blev derfor

$$1 \text{ gn} = 20 \text{ skind.}$$

Vi finder spredt i jordebogen forskellige mål- og værdisammenhænge. Således ser vi, at 1 våg smør er $1\frac{1}{2}$ gn i værdi og 1 tønne smør på 7 våger smør har værdien 10 gn. 1 ko koster 4 gn, 60 slagtelam sættes i værdi til 12 gn og 1 mk jord er blevet pantsat for 16 gn.

1 mark jord deles i jordebogen således:

- $\frac{1}{2}$ mk jord
- 80 alen jord (= $\frac{1}{4}$ mk jord)
- 60 alen jord
- 40 alen jord (= $\frac{1}{8}$ mk jord).

Enkelte steder finder vi størrelsen 1 støke (stykke) jord. Dette ses ved gennemregning at svare til $\frac{1}{4}$ mk eller 80 alen jord.

Mål- og værdiangivelserne er ellers meget mere udførligt angivet i fogedens regnskabsbog, hvorfor der ikke skal gøres mere ud af dem her. Dog et par ord om jorderegningen.

Jordetal

I 1584 blev en mark jord delt i halvmark og alen jord. Enkelte steder skrev man 1 stykke jord for 80 alen jord. Derefter forsvinder alenregningen ud af jordebøgerne. I stedet angives jord i mark jord og brøkdele af mark jord. Disse ændringer i landfogedens jorderegning er utvivlsomt forårsaget af de samtidige ændringer i jordemarkens inddeling, som gror frem blandt folk. Den middelalderlige pengeregning i vadmelsalen blev i senmiddelalderen fortrængt af den rhinske gylden, som på Færøerne deltes i 20 skind. Omkring år 1600 kan det i andre kilder ses, at det nye færøske pengesystem trænger ind i jorderegningen og dér fortrænger det middelalderlige pengesystem med vadmelsalen på et tidspunkt, da 1 mark jord koster 16 gylden. Herefter regnes 1 mark jord til 16 gylden jord à 20 skind jord. Denne nye folkelige jorderegning optræder tidligt i tingbøgerne, men vi finder den ikke i kronens regnskaber før i 1700 årene.

Vi kan således se, at den færøske jorderegning er baseret på forskellige tiders pengeværdisystemer:

1. mark (sølv), formentlig oprindelig delt i 8 øre à 3 ørtog
2. mark, delt i 320 alen (vadmæl), udgår efter 1584
3. mark, delt i 16 gylden à 20 skind, taget i brug af folk o. år 1600 og af fogeden o. år 1700.

Udgaven.

Allerede i 1930 finder vi planer om udgivelse af jordebogen for 1584 under medvirken af magister, senere professor, Christian Matras og arkivar Anton Degn. Udgivelsesplanerne blev ikke til noget, men både Christian Matras og Anton Degn har i deres forskning gjort brug af jordebogens oplysninger. Senere, da jordebogen nærmede sig sine 400 år, blev udgivelsesplanerne genoptaget. Denne gang blev jordebogen transkriberet af Annuffía í Vági og en hel del arbejde blev lagt i de videre forberedelser, men bogen kom alligevel ikke i trykken dengang.

Denne gang bliver planerne heller ikke realiseret, som de oprindeligt var tænkt, idet man først havde forestillet sig en normal bogudgave. At det endte med en netudgave var i første omgang en økonomisk nødvendighed, men ved nærmere betragtning blev fordelene ved netudgaven indlysende.

Ved at affotografere hver enkelt side i originalmanuskriptet og sætte billedet sammen med den transkriberede tekst, håber vi for det første at have gjort udgaven så brugervenlig som overhovedet muligt, idet den interesserede bruger umiddelbart kan konfrontere den transkriberede tekst med originalen. For det andet vil man til hver en tid kunne rette og ændre i netudgaven, efterhånden som fejl og mangler erkendes.

For at opnå dette følger den transkriberede tekst slavisk originaltekstens opstilling linje for linje og side for side. Afskriften er i størst mulig grad bogstavret, idet enkelte normaliseringer dog har vist sig hensigtsmæssige. Således er alle romertal ændret til arabertal og forkortelser er - skrevet med kursiv - blevet opløst. Ofte forekommende betegnelser med forskellige stavemåder er blevet standardiseret, således gn for gylden, skind for skind, t for tønne(r) og skat for skat.

Arbejdet med jordebogen er langt fra færdigt. I den kommende tid vil en omhyggeligere redegørelse for jordebogens form, indhold, historie og kildemæssige betydning for mange fagområder blive udarbejdet og lagt ud på denne hjemmeside sammen med registre til jordebogen og litteraturhenvisninger.

Man kunne måske også forestille sig at publicere fogedens regnskabsbog for 1584, idet de 2 bøger supplerer hverandre. I regnskabsbogen for 1584 ses det, om og hvordan jordebogens visse indtægter er kommet fogeden i hænde, og hvilke uvisse indtægter, kronen har haft det samme år.

Ud fra en færøsk synsvinkel har den drivende faktor i udgivelsen af jordebogen været den selvfølgelig betydningsfulde, den ville få for færøsk historie, men under brevvekslingen med rigsarkivet om udgivelsesplanerne påpegede daværende rigsarkivar Vagn Dybdahl, at et sådant arbejde også ville være af betydning for rigets historie. Han har utvivlsomt ret i dette synspunkt, og desuden må det antages, at en udgivelse af de færøske lensregnskaber vil give et vigtigt bidrag til forståelse af nordiske jordebøger som helhed, da detaljeringsgraden i de færøske jordebøger er betydeligt større end i de jorde- og regnskabsbøger, som jeg kender fra Island, Norge og Danmark. Ud af de færøske lensregnskaber kan det tydeligt udlæses, hvilke ejendele og rettigheder, kronen havde på Færøerne, hvilken leje i penge, der skulle erlægges af hver enkelt særskilt ejendel, og hvilke varer, der anvendtes til betaling af de enkelte lejer. Sådant en detaljeringsgrad er sjældent – om overhovedet – at finde i udenlandske lensregnskaber.

Transkriberingen af denne udgave er foretaget af Lisbeth L. Petersen, som også har anvendt Annuffía í Vági's gamle manuskript. Det tekniske arbejde er udført af Johan Herlon í Kálvalið og

Sámal T. F. Johansen. Det øvrigt arbejde er udført af undertegnede, som også bærer ansvaret for hele udgaven. Det kan næppe undgås at der er opstået fejl og mangler, men med den valgte publiceringsmåde lader disse sig nemt rette. Brugere anmodes derfor om at gøre opmærksom på fejl og mangler samt rette evt. anden kritik gennem Føroya Landsskjalasavns e-postadresse fararch@lss.fo

Tórshavn, den 19.juli 2012

Arne Thorsteinsson